ПРИЙМАЧЕНКО Д. В.,
доктор юридичних наук, професор,
проректор з наукової роботи
(Університет митної справи та фінансів)

МАСЛОВА А. Б.,
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного
та приватного права
(Університет митної справи та фінансів)

НОВИЦЬКА Н. Б.,
доктор юридичних наук, старший
науковий співробітник,
професор кафедри приватного права
(Державний податковий університет)

УДК 342.56:342.57
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.2.2.4

ІНСТИТУТ ПРИСЯЖНИХ ЯК ФОРМА ОПОСЕРЕДКОВАНОГО ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ СУДДІВ

У статті розглянуто правовий статус присяжних в судовому засіданні як потенційно раціональної форми громадського представництва (контролю) за діяльністю суддів, та визначено перспективи запровадження цього інституту на теренах становлення сучасного вітчизняного судочинства в Україні.

Здійснено аналіз міжнародного досвіду формування складу присяжних в першу чергу тих країн, які формують основи демократичного суспільства в країнах Європи в цілому і виокремлюються високим рівнем громадського контролю за діяльністю судової системи, зокрема; запропоновано окремі механізми його впровадження. Виокремлено проблеми організаційного характеру щодо запровадження роботи суду присяжних, зокрема: брак кандидатів у присяжні; недостатнє фінансування витрат, пов'язаних із виплатою гонорару присяжним та забезпечення їх майнових і безпекових гарантій; низький рівень незалежності присяжних від суддів; не облаштованість приміщень судів для присяжних; відсутність методів оцінки неупередженості присяжних у конкретній справі, їх зацікавленості та психічного благополуччя; не достатній рівень взаємодії між органами місцевого самоврядування, територіальними управліннями ДСА України та громадськими організаціями присяжних щодо формування списку присяжних. Визначено, що основним недоліком правового регулювання діяльності інституту присяжних слід визнати відсутність спеціального Закону України «Про суд присяжних та статус присяжних» в якому доцільно визначити мету та завдання присяжних, їх права та обов'язки, гарантії їх прав, порядок формування списку присяжних, порядок обрання особи присяжним,

складення ним присяги, висловлення недовіри та відклику присяжного, гарантій оплати його праці та соціального захисту.

Ключові слова: *судочинство, діяльність суддів, громадський контроль, громадський контроль за діяльністю суддів, форми громадського контролю за діяльністю суддів, діяльність суду присяжних, правовий статус присяжних.*

Pryimachenko D. V., Maslova A. B. Jury institute as a form of mediated public control over the activities of judges

The article examines the legal status of jurors in a court session as a potentially rational form of public representation (control) over the activities of judges, and identifies the prospects for the introduction of this institution in the context of the formation of a modern domestic judiciary in Ukraine.

An analysis of the international experience of forming the composition of the jury was carried out, primarily in those countries that form the foundations of democratic society in European countries as a whole and are distinguished by a high level of public control over the activities of the judicial system, in particular; separate mechanisms of its implementation are proposed. Problems of an organizational nature regarding the introduction of the work of the jury court are singled out, in particular: lack of candidates for the jury; insufficient financing of expenses related to the payment of fees to jurors and provision of their property and security guarantees; low level of independence of jurors from judges; lack of arrangement of court premises for jurors; lack of methods for assessing the impartiality of jurors in a specific case, their interest and mental well-being; insufficient level of interaction between local self-government bodies, territorial administrations of the State Security Service of Ukraine and public organizations of jurors regarding the formation of the list of jurors. It was determined that the lack of a special Law of Ukraine «On Jury Court and the Status of Jurors» should be recognized as the main drawback of the legal regulation of the activity of the jury institute, in which it is appropriate to define the purpose and tasks of jurors, their rights and obligations, guarantees of their rights, the procedure for forming the list of jurors, the procedure election of a person as a juror, swearing by him, expression of distrust and withdrawal of a juror, guarantees of payment for his work and social protection.

Key words: *judiciary, activities of judges, public control, public control over the activities of judges, forms of public control over the activities of judges, activities of jury courts, legal status of jurors.*

Актуальність тематики статті. Судова система будь-якої демократичної країни як і інші сектори публічної влади формується громадськістю а відповідно підконтрольна та підзвітна їй. У зв'язку з цим питання ефективного, неупередженого громадського контролю за діяльністю судів є дотичним до питання дотримання прав і свобод громадян, як складової демократичного суспільства та місця України на світовій арені. Ідея громадського контролю за публічною владною закладена в ст. 38 Конституції України, як реалізація принципу участі громадян в управлінні державними справами [1], однак не знайшла там деталізації, що породжує різні науково обґрунтовані або і просто запозичені з інших правових систем положення щодо інтерпретації різних форм громадського контролю за органами публічної влади в Україні в цілому і за судовою системою, зокрема. Окремі положення щодо реалізації форм та методів громадського контролю за діяльністю судів знайшли своє часткове закріплення в Законі України «Про судоустрій та статус судів» (далі – Закон) [2], зокрема: в ст. 11 «Гласність і відкритість судового процесу» визначено можливість участі громадян та ЗМІ в судовому засіданні; в ст. 87 «Громадська рада доброчесності» визначено правові засади діяльності громадської ради доброчесності з метою сприяння Вищій кваліфікаційній комісії суддів України у встановленні відповідності судді (кандидата на посаду судді) кри-

теріям професійної етики та доброчесності для цілей кваліфікаційного оцінювання; ст. 15 «Склад суду та його визначення» встановлено, що справи в судах розглядаються суддею одноособово, а у випадках, визначених процесуальним законом, – колегією суддів, а також за участю присяжних; в ст. 63 «Статус присяжного» визначено, що присяжним є особа, яка у випадках, визначених процесуальним законом, та за її згодою вирішує справи у складі суду разом із суддею або залучається до здійснення правосуддя [2]. Світова практика здійснення судочинства також виокремлює також інші можливі форми участі громадськості у здійсненні правосуддя: через присяжних; завдяки інституту посередництва (медіації) як способу альтернативного розв'язання спорів за участю громадськості; через громадських мирових суддів та ін. Втім не існує жодного нормативного акту, крім Закону, який би регулював правовий статус присяжних в Україні, наразі ведеться тільки законотворча діяльність спрямована на запровадження цього інституту в Україні. Однак з впевненістю можна сказати, що участь присяжних в судовому засіданні не переслідує мету підвищення професійного підходу у вирішенні справи, скільки сприятиме об'єктивізації судового процесу та підвищить рівень громадського контролю за діяльністю судів засобом залучення до судового процесу присяжних, тобто участь присяжних є однією із опосередкованих форм громадського контролю за діяльністю судів.

З урахуванням вищеозначеного, нижче на виконання задач дослідження доцільно розглянути правовий статус присяжних в судовому засіданні як потенційно раціональної форми громадського представництва (контролю) за діяльністю суддів, та визначити перспективи запровадження цього інституту на теренах становлення сучасного вітчизняного судочинства в Україні.

Стан дослідження тематики статті. Науково-теоретичну основу дослідження адміністративно-правового статусу складають роботи таких вчених, як В.Б. Авер'янов, Ю.П. Битяк, В.В. Богуцький, О.В. Дяченко, Н.І. Золотарьова, В.В. Зуй, В.Ю. Кікінчук, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, О.І. Миколенко, Р.В. Миронюк, Т.П. Мінка, М.Ф. Стахурський, В.В. Тильчик, В.П. Тимошук, та інших, які досліджували адміністративно-правові особливості таких категорій, як правовий статус, гарантії, суб'єкт права, процедура, відповідальність, інтерес, що використовуються у публічно-правовій сфері. Особливу роль у формуванні авторської концепції змісту адміністративно-правового статусу присяжного в суді відіграли результати дослідження процесуальних механізмів формування та діяльності суду присяжних; кола повноважень та гарантій присяжних; іноземного досвіду функціонування суду присяжних, проведені такими вченими, як Н.М. Ахтирська, Д.В. Берчук, А.Б. Войнарович, І.Р. Волоско, В.В. Городовенко, А.Б. Гринишин, Р.П. Качур, Т.С. Нешик, С.Ю. Обрусна, І.О. Русанова, І.Є. Словська, В.В. Смірнова, А.А. Солодков, В.М. Тернавська, Л.Р. Шувальська, В.М. Щерба, О.О. Юхно. Разом із тим, незважаючи на неспростовну ґрунтовність вказаних робіт, у жодній з них не приділено достатньої уваги визначенню особливостей реалізації правового статусу присяжних в судовому засіданні як потенційно раціональної форми громадського представництва (контролю) за діяльністю суддів. Низка проектів законів «Про суд присяжних» підготовлених останніх 5 років не була реалізована в законодавстві, щозумовлює високий ступінь актуальності дослідження теоретичних та практичних аспектів адміністративно-правового статусу присяжного, та закріплення його результатів щодо визначення порядку формування списку присяжних, реалізації їхнього публічного права на участь у судочинстві, забезпечення майнових та безпекових гарантій діяльності присяжних, притягнення їх до відповідальності та інші напрями взаємодії з органами публічної адміністрації.

Виклад основних положень. В 2015 році з прийняттям Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, схваленої Указом Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015 було започатковано черговий виток судової реформи [3] одне із основних завдань якої стало поступове впровадження та розширення застосування суду присяжних. Цей документ визначив також, що для підвищення ефективності правосуддя та оптимізація повноважень судів різних юрисдикцій необхідне поступове впровадження та розширення застосування суду присяжних, а удосконалення процесуального забезпечення справедливості і права на захист під час кри-

мінального провадження обумовлює дальший розвиток інституту суду присяжних та його застосування. В межах реалізації Стратегії був прийнятий Закон України «Про судоустрій та статус суддів від 2 червня 2016 року № 1402-VIII, що визначив ключові елементи правового статусу присяжних, реалізація яких поширювалась на цивільний та кримінальний процес. В подальшому із прийняттям Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, затвердженої Указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021 [4] відбулися деякі корегування в засади інституту присяжних. Так цим документом одним із важливих напрямів покращення доступу до правосуддя визначено необхідність запровадження інституту суду присяжних, який вирішуватиме питання винуватості (вини) особи у вчиненні злочинів, за які законом передбачено покарання у виді довічного позбавлення волі (як перший етап запровадження), віднесення в подальшому до повноважень суду присяжних вирішення питання винуватості (вини) особи у вчиненні злочинів, за які законом передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк понад 10 років; встановлення процесуальних запобіжників безсторонності присяжних та запровадження перехідного періоду для впровадження цього інституту безпосередньої участі народу у здійсненні правосуддя [4]. Важливим кроком на шляху становлення інституту присяжних є розробка та подання на розгляд Верховної Ради України чотирьох законопроектів: Проекту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення участі присяжних у здійсненні правосуддя. 2710 від 02.01.2020 [5]; Проекту Закону про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо удосконалення порядку формування списку присяжних» № 2709 від 02.01.2020 [6]; Проекту Закону України «Про суд присяжних» № 3843 від 14.07.2020 [7] та Проекту Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо забезпечення участі громадян України у здійсненні правосуддя» № 4190 від 05.10.2020 [8]. Ці законопроекти покликані сформувати цілісну нормативно-правову базу для активізації інститут присяжних в систему судочинства України, в той же час жоден з них не був прийнятий та реалізований, що сповільнило реалізацію запровадження інституту присяжних.

Основним відправним етапом для запровадження інституту присяжних є формування списку присяжних. Так, Законом в ст. 64 визначено, що «для затвердження списку присяжних територіальне управління Державної судової адміністрації України звертається з поданням до відповідних місцевих рад, які формують і затверджують у кількості, зазначеній у поданні, список громадян, які постійно проживають на територіях, на які поширюється юрисдикція відповідного окружного суду, відповідають вимогам статті 65 цього Закону і дали згоду бути присяжними» [2].

Слід зауважити, що на розгляд Верховної Ради України було подано законопроект «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо удосконалення порядку формування списку присяжних» № 2709, основною метою якого є спрощення порядку формування списку присяжних шляхом виключення місцевих рад з цієї процедури [6]. Як вірно зазначає Онуфрієв В.М. «його розробники вважають, що в Україні, яка задекларувала проєвропейський шлях розвитку, реалізація конституційної догми щодо участі народу у здійсненні правосуддя через суд присяжних – не забезпечена, у тому числі через не досконалу процедуру їх відбору» [9, с. 49]. Відсутній єдиний підхід як до правового статусу присяжного так і до процедури його набуття. Він зазначає, що «Асоціація присяжних України фіксує ряд проблем організаційно-правового характеру, що заважають реалізації концепції суду присяжних в Україні. Так, органи місцевого самоврядування, які затверджують списки присяжних, стикаються із браком заяв з боку громадян, які бажають стати присяжними, що є наслідком незнання ними своїх можливостей щодо безпосереднього здійснення правосуддя, відсутності у них інформації щодо прав, обов'язків та відповідальності присяжних. Водночас, громадські організації, учасники яких можуть стати джерелом поповнення списків присяжних, не проявляють активність в реалізації цієї форми безпосереднього здійснення народовладдя» [9, с. 50].

За Законом список присяжних затверджується на три роки і переглядається в разі необхідності для заміни осіб, які вибули зі списку, за поданням територіального управління Державної судової адміністрації України. Після затвердження списку присяжних такий список передається до відповідного окружного суду, в тому числі в електронній формі. Інформацію, що міститься у зазначеному списку, не може бути використано для цілей, що не пов'язані із добором присяжних. Відповідно до ч. 1 ст. 65 Закону присяжним може бути громадянин України, який досяг тридцятирічного віку і постійно проживає на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного окружного суду. Після відбору основних присяжних обирається двоє запасних присяжних, які під час судового засідання постійно перебувають на відведених їм місцях і до ухвалення вироку можуть бути включені до складу основних присяжних у разі неможливості кого-небудь з останніх продовжувати участь у судовому розгляді (ч. 8, 10 ст. 387 КПК України). Після закінчення відбору кожен із присяжних складає присягу [10]. Відповідно, з цього моменту вони набувають статусу присяжних.

Аналіз вищезапропонованих проектів Законів, направлених на формування правових засад запровадження суду присяжних дають можливість виокремити окремі етапи формування списку присяжних, а саме: визначення необхідної кількості присяжних територіальним управлінням ДСА України; передання даних до органів місцевого самоврядування; розміщення оголошення органами місцевого самоврядування про набір кандидатів у присяжні; отримання заяв із додатками від громадян, що бажають бути присяжними; перевірка радою відповідності їх визначеним у законодавстві критеріям; формування списку; затвердження списку; направлення роботодавцям вимоги про збереження за їх найманими працівниками, що обрані присяжними робочого місця та заробітної плати на час виконання функцій присяжних; передання списку присяжних до територіального управління ДСА України.

В свою чергу формування суду присяжних ля розгляду конкретної справи має включати в себе такі етапи як: виклик присяжних до суду; перевірка представниками сторін та судом присяжних на відсутність конфлікту інтересів через зв'язки із учасниками судового чи майнову зацікавленість; занесення відомостей про обраних присяжних до протоколу судового засідання; принесення присяги присяжними.

Нижче для об'єктивізації дослідження доцільно звернутись до міжнародного досвіду формування складу присяжних в першу чергу тих країн, які формують основи демократичного суспільства в країнах Європи в цілому і виокремлюються високим рівнем громадського контролю за діяльністю судової системи, зокрема.

Першою з європейських держав із континентальною системою правосуддя запровадила суд присяжних Франція, шляхом запозичення основних рис англо-американського суду присяжних та узгодження їх вимогами континентального права [11, с. 169]. У Франції порядок складання списків присяжних здійснюється таким чином: спочатку створюються попередні списки кандидатур, на основі яких спеціальною комісією за місцем знаходження кожного суду проводиться складання щорічного списку кандидатів; далі комісія складає спеціальний список додаткових присяжних із присяжних міста, яке є місцем цього суду; голова трибуналу шляхом жеребкування відбирає на відкритому засіданні із щорічного списку 27 присяжних, які створюють сесійний список; крім того, голова суду в такому ж порядку обирає додаткових присяжних зі спеціального списку [12, с. 292].

В Німеччині діє суд присяжних змішаного типу коли процесуальні питання разом із суддею в нарадчій кімнаті вирішують і присяжні [13, с. 39–40]. Присяжні залучаються до розгляду кримінальних справ, за які може бути призначене покарання до трьох років позбавлення волі. У судах земель (суб'єктів федерації) кримінальні справи розглядаються судом Великої палати в складі двох професійних суддів і двох присяжних по обвинуваченню особи у вчиненні звичайних тяжких злочинів, а також у складі трьох професійних суддів і двох присяжних щодо особливо тяжких злочинів (умисне вбивство тощо), які не підсудні верховному суду землі [14].

В Данії громадяни беруть участь у відправленні правосуддя як непрофесійні асесор (засідателі) у районних судах, а також в якості засідателів і присяжних засідателів у Висо-

кому суді. В якості засідателів вони беруть участь у роботі Суду з морських та торгових справ і Суду по трудових спорах. З участю присяжних засідателів у Високому суді розглядаються справи про злочини, за які може бути призначено покарання у вигляді позбавлення волі щонайменше на чотири роки, якщо обвинувачення вимагає поміщення обвинуваченого в установу для душевно хворих, а також при розгляді справ про політичні злочини, про злочини проти національної безпеки та ін. До складу суду входять троє професійних суддів і 9 присяжних засідателів. Присяжні виносять вердикт про винність обвинуваченого двома третіми голосів. Крім цього, спільно з суддями вони визначають покарання. Рішення про призначення покарання приймається простою більшістю голосів [15, с. 79]. Присяжні засідателі і непрофесійні судді для змішаних судів відбираються спеціальними комітетами, що складаються з п'яти членів і формуються в муніципалітетах. Відбору підлягають найбільш підходящі особи зі стійким характером і хорошою репутацією. Непрофесійними суддями можуть бути особи віком 18–70 років. Великий вплив на відбір здійснюють партії, які мають більшість у муніципальних органах влади. Не можуть відбиратися в якості непрофесійних суддів члени парламенту та уряду, юристи, працівники судів, службовці центральних департаментів, священики лютеранської церкви, визнаних релігійних громад, військовослужбовці, працівники митних органів, лікарі, акушери, досвідчені експерти судів та інші [15, с. 80].

У Бельгії суд присяжних – не постійно діючий орган, він збирається лише в разі внесення обвинувальною камерою означеної категорії справ. Зазначений суд складається з трьох професійних суддів і дванадцяти представників громадськості, вибраних шляхом жеребкування [11, с. 177].

Висновки. Розглянувши правовий статус присяжних в судовому засіданні як потенційно раціональної форми громадського представництва (контролю) за діяльністю суддів слід визначити перспективи запровадження цього інституту на теренах становлення сучасного вітчизняного судочинства в Україні. Зокрема слід виділити такі проблеми організаційного характеру щодо запровадження роботи суду присяжних: брак кандидатів у присяжні; недостатнє фінансування витрат, пов'язаних із виплатою гонорару присяжним та забезпечення їх майнових і безпекових гарантій; низький рівень незалежності присяжних від суддів; не облаштованість приміщень судів для присяжних; відсутність методів оцінки неупередженості присяжних у конкретній справі, їх зацікавленості та психічного благополуччя; не достатній рівень взаємодії між органами місцевого самоврядування, територіальними управліннями ДСА України та громадськими організаціями присяжних щодо формування списку присяжних. Основним недоліком правового регулювання діяльності інституту присяжних слід визнати відсутність спеціального Закону України «Про суд присяжних та статус присяжних» в якому доцільно визначити мету та завдання присяжних, їх права та обов'язки, гарантії їх прав, порядок формування списку присяжних, порядок обрання особи присяжним, складення ним присяги, висловлення недовіри та відклику присяжного, гарантій оплати його праці та соціального захисту.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Про судоустрій та правовий статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII: *Відомості Верховної Ради України.* 2016. № 31. Ст. 545.

3. Про затвердження Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки: Указ Президента України від 20 травня 2015 року № 276. *Офіційний вісник України.* 2015. № 41. Стор. 38. Ст. 1267.

4. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки. Указ Президента України від від 11 червня 2021 року № 231/2021. *Урядовий кур'єр* від 15.06.2021. № 113.

5. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення участі присяжних у здійсненні правосуддя. 2710 від 02.01.2020. URL:

http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67835 (дата звернення – 25.03.2023)

6. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо удосконалення порядку формування списку присяжних. № 2709 від 02.01.2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67834 (дата звернення – 25.03.2023).

7. Проект Закону України «Про суд присяжних» 3843 від 14.07.2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69465 (дата звернення – 25.03.2023).

8. Проект Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо забезпечення участі громадян України у здійсненні правосуддя» № 4190 від 05.10.2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70123 (дата звернення – 25.03.2023).

9. Онуфрієв В.М. Адміністративно-правовий статус присяжного в суді: теоретичні питання та практика реалізації. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запорізький національний університет, Запоріжжя, 2021. 194 с.

10. Киян Д. Суд присяжних в Україні : актуальні питання реформування. URL: https://zib.com.ua/ua/138799- sud_prisyazhnih_v_ukraini_aktualni.html (дата звернення – 25.03.2023).

11. Щерба В.М. Кримінальне провадження в суді присяжних: порівняльно-правове дослідження. Дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 292 с.

12. Андрусенко С. В. Проблемні питання створення та функціонування суду присяжних в Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2013. No 4. С. 289–296.

13. Русанова І. О. Проблеми організації суду присяжних в Україні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Х., 2003. 195 с.

14. Мястковецький В. Д. Німецький досвід організації судової влади : порівняльно-правовий аналіз. URL: http://legalactivity.com.ua/ index.php?option=com_content&view=article&id=343:091012-17&catid=52:6-1012&ltemid=64&lang (дата звернення – 25.03.2023).

15. Солодков А.А. Теоретичні основи та практика здійснення провадження в суді присяжних в Україні: дис. … к.ю.н.: 12.00.09.; Нац. юрид. ун-т. ім. Я. Мудрого. Харків, 2015. 219 с.